

**KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ KÜLTÜR TURİZMİ EKO TURİZM
ÇALIŞMA GRUBU**

Yrd. Doç. Dr. Evren GÜÇER

Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi

Rekreasyon Yönetimi Bölümü

evrengucer@gazi.edu.tr

Arş. Gör. Ahmet UŞAKLI

Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi

Turizm İşletmeciliği Bölümü

ahmet.usakli@gazi.edu.tr

Arş. Gör. M. Murat KIZANLIKLI

Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi

Rekreasyon Yönetimi Bölümü

muratkizanlikli@gazi.edu.tr

TURİZMDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

1. GİRİŞ

2011 yılı itibariyle dünya turizmi, yaklaşık 990 milyon turist ve 1 trilyon dolardan fazla gelir (1,030 milyar dolar) ile oldukça önemli bir büyüklüğe ulaşmıştır (World Tourism Organization, 2012a). Son yıllarda uluslararası turizm hareketleri giderek artmaktadır. Dünya Turizm Örgütü, uluslararası turizm hareketlerindeki bu büyümenin ileriki yıllarda da devam edeceğini ve uluslararası turist sayısının bu yılsonu itibari ile 1 milyar kişiyi aşacağını tahmin etmektedir (World Tourism Organization, 2012b). Söz konusu bu istatistiklerde yer almayan ancak turizmin önemli bir büyüklüğünü oluşturan ulusal turizm hareketleri de göz önüne alındığında, turizmin küresel çapta ne denli büyük bir sektör haline geldiği daha iyi anlaşılacaktır.

Dünya genelinde böylesine büyük bir sektörde faaliyet gösteren yüz binlerce turizm işletmesi, varlıklarını devam ettirebilmek için her gün yapmış oldukları faaliyetler nedeniyle çevre üzerinde çeşitli olumsuz etkiler bırakmaktadır. Örneğin, su kirliliği, hava kirliliği, ekolojik bozulma, tarihi ve arkeolojik alanların zarar görmesi, uygunsuz atık sistemi, enerji kaynaklarının verimsiz bir şekilde kullanılması, turizmin çevre üzerindeki olumsuz etkilerinden sadece bazılarıdır. Ayrıca turizmin olumsuz etkileri sadece çevreyle sınırlı değildir. Turizm, sosyo-kültürel ve ekonomik hayat üzerinde de çeşitli olumsuz etkiler bırakmaktadır.

Günümüzde sürdürülebilir kalkınma kavramının önem kazanması ve çevresel farkındalığın giderek artmasıyla birlikte işletmeler, olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla bazı sürdürülebilir işletmecilik uygulamalarına yer vermeye başlamıştır. Söz konusu sürdürülebilir işletmecilik uygulamaları henüz gönüllü olarak uygulanırsa da, yakın gelecekte bu tür sürdürülebilir işletmecilik uygulamalarının zorunlu olacağı düşünülmektedir. Çünkü gün geçtikçe tüketim artmakta, kaynaklar tükenmekte ve çevresel kirlilik hızla artmaktadır. Örneğin, Sanderson ve diğerleri (2002) dünya üzerindeki tüm insanların, ortalama bir Amerikalı kadar tüketim yaptığında, tüketimi karşılamak için dört adet Dünya'ya ihtiyaç duyulacağını belirtmektedir. Bu nedenle başta ABD ve Avrupa ülkeleri olmak üzere, dünya genelinde sürdürülebilirlik kavramı giderek önem kazanmaktadır.

2. TURİZM KAVRAMI

Turizm kavramının kökenini, Latince’de dönme hareketini ifade eden “*tornus*” sözcüğü oluşturmaktadır. İngilizcedeki “*touring*” ile “*tour*” deyimleri de bu sözcükten türemiştir. “Tour” kökü, bir hareketi, dolaşmayı ve başlangıç yerine geri dönüşü ifade eder. Turizm ve turistik kelimelerinin anlamının açıklanmasında, önemli olan unsur hareket ve geri dönüş olayıdır (Ünlüöner vd. 2007).

Turizm kavramı, “sürekli yaşanan yer dışında, ticari kazanç dışı nedenlerle yapılan ve yirmi dört saati aşan veya en az bir gecelenmeden oluşan geçici seyahat ve konaklamaların ortaya çıkardığı ekonomik ve sosyal nitelikli tüketim olay ve ilişkilerinin bütünüdür” (Usta, 2009).

Bir başka tanıma göre ise turizm, “turistleri ve diğer ziyaretçileri kendine çekme ve ev sahibi olarak konuk etme süreci içinde turistler, işletmeler, ev sahibi yönetimler ve ev sahibi toplumlar arasındaki karşılıklı etkileşimlerden doğan olaylar ve ilişkiler bütünüdür (Erdoğan, 1995).

Turizm kavramının içeriğindeki yer değiştirme faaliyeti; doğal, tarihi, toplumsal ve kültürel yapısı kişinin alışık olduğu dışındaki bir başka yere gitme biçiminde kendini gösterir. Bazı sosyologlar tarafından evrensel büyük bir göç hareketi olarak nitelendirilen turizm; Uluslararası Turizm Akademisi (L'Academie Internationale du Tourisme) tarafından yapılan bir tanıma göre aslında bir bilgi eylemidir (Berber, 2003).

Turizm, yalnızca eğlenme, dinlenme, ziyaret, yeme-içme gibi faaliyetleri kapsamamakta, aynı zamanda tarihi, doğal ve kültürel zenginlikleri tanıma ve gezip görme gibi etkinliklerle de ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda, insanların yeni yerleri, kültürleri, flora ve fauna türlerini öğrenmek amacıyla gerçekleştirdiği faaliyetler bir bilgi eylemi olarak turizm kapsamında nitelendirilebilmektedir.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ekonomik, sosyal, kültürel, çevresel ve psikolojik değişimler, turizm alışkanlıkları ve ihtiyaçları üzerinde büyük etkiler yaratmış; bunun sonucunda uluslararası düzeyde yaygın bir turizm hareketi doğmuştur. Böylece, turizm olgusu ulaştığı boyutlar sayesinde sanayileşme ve uluslararası ticaret gibi önemli ve sürekli bir sektör özelliğine sahip olmuştur (Usta, 2009).

Ülkelerin turizmle yakından ilgilenmelerindeki temel nedenlerden birisi ekonomik olmakla birlikte önemli bir neden de toplumsal refah düzeyinin yükselmesine katkı sağlamasıdır. Turizm sahip olduğu değerler itibarıyla genel olarak sosyal bir nitelik gösterir. Bu özelliğinden dolayı turizm, ekonomi, işletme, politika, sosyoloji ve benzeri birçok bilim dalının yakından ilgilendiği çok yönlü ve karmaşık bir olaydır (Gürbüz, 2002).

Hizmet endüstrisi olarak turizm, yatırımları ve iş hacmini geliştiren, gelir yaratan, döviz ve istihdam sağlayan, sosyal ve kültürel hayatı etkileyen, çevreyi koruyan bir kapsam kazanmıştır. Bu nedenle, dünyada turizme yönelik ilgi artmış, turizmin gösterdiği gelişim birçok ülkeyi bu endüstriye yöneltmiştir. Çoğu gelişmekte olan ülkeler için turizm, kalkınma yollarından biri, hatta bazılarında temel sektör olarak görülmüştür. (Usta, 2009).

Bu bilgilerden hareketle, turizmin ülkeler açısından ne kadar önemli olduğu, bu pazarın büyüklüğünün ortaya konulmasıyla anlaşılabilir. Öyle ki, dünya turizm hareketliliği (Tablo 1) verilerine göre dünyada turizm hareketliliğine katılan kişi sayısının 2011 yılı için yaklaşık 990 milyon kişi olduğu görülmektedir. Yani bu verilere göre, dünya nüfusunun yaklaşık 7 milyar kişi olduğu düşünüldüğünde, her yedi kişiden birisinin turizm hareketliliğine katıldığını söylemek mümkündür. Son 10 yıllık veriler karşılaştırıldığında ise turizme katılan kişi sayısında 10 yıldıki artışın yaklaşık % 41 oranında gerçekleştiği görülmektedir. Turizmden elde edilen gelir ise 2011 yılı için bir trilyon dolardan fazla olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 1. Yıllar İtibariyle Dünya’da Turizm Hareketliliği

Yıllar	Turizme Katılan Kişi Sayısı (milyon)	Turizmden Elde Edilen Gelir (milyar \$)
2002	702	487
2003	692	533
2004	763	633
2005	805	679
2006	850	743
2007	908	859
2008	924	942
2009	884	853
2010	942	928
2011	990	1.030

Kaynak:www.unwto.org (Dünya Turizm Örgütü)

Dünya Turizm Örgütü'nün verilerine göre bütün dünyada turizm hareketine katılan kişi sayısı 2012 yılının Ocak-Ağustos arasındaki dönemde ise yaklaşık 705 milyon kişi olarak açıklanmıştır. Bu rakam, uluslararası turizm hareketliliğinin toplamda 990 milyon kişinin olduğu 2011 yılının aynı dönemindeki turizm hareketliliğine katılan kişi sayısı ile karşılaştırıldığında (677 milyon kişi) % 4'lük bir artış olduğunu söylemek mümkündür (www.unwto.otg.tr).

Turistik değerler açısından son derece zengin olan Türkiye'de de turizmdeki hızlı artış göze çarpmaktadır. Dünya'daki artış oranına nispeten Türkiye'de turizme katılan kişi sayısı ve turizmden elde edilen gelirdeki artış oranının son on yılda iki katından fazla olduğu görülmektedir (Tablo 2).

Tablo 2. Yıllar İtibariyle Türkiye'de Turizm Hareketliliği

Yıllar	Turizme Katılan Kişi Sayısı	Turizmden Elde Edilen Gelir (1000\$)
2002	15.214.516	11.900.925
2003	16.302.050	13.203.144
2004	20.262.640	15.887.699
2005	24.124.501	18.153.504
2006	23.148.669	16.850.947
2007	27.214.988	18.487.008
2008	30.979.979	21.950.807
2009	32.006.149	21.249.334
2010	33.027.943	20.806.708
2011	36.151.328	23.020.392

Kaynak: www.unwto.org (Dünya Turizm Örgütü)

Her geçen yıl dünya turizminin üretimdeki payı artmakta ve aynı zamanda turizm hareketleri batıdan doğuya doğru kaymaktadır. Bu gelişimle birlikte turizm değerlerine sahip olan ülkelerin dünya turizminden aldığı paylar da artmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, stratejik konumu, deniz-kum-güneş zenginliği, kültür ve doğal kaynaklarının zenginliği itibariyle Türkiye'nin turizm gelirleri ve dünya turizminden aldığı paylarda artışlar meydana gelmektedir (Ulusan ve Batman, 2010).

Tablo 3. Türkiye'nin Turizm Geliri ve Turist Sayısı Bakımından Dünya Sıralamasındaki Yeri

Yıllar	Turist Sayısı Sıralaması	Turizm Geliri Sıralaması
2002	17	12
2003	15	9
2004	12	8

2005	9	8
2006	12	9
2007	9	10
2008	8	9
2009	7	9
2010	7	9
2011	6	9

Kaynak: www.kultur.gov.tr (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı)

Türkiye'deki turizm gelişimini daha iyi açıklayabilmek için, turizm geliri ve turist sayısı bakımından Türkiye'nin dünya sıralamasındaki yerini incelemek daha anlamlı olacaktır. Tablo 3'teki verilere göre, Türkiye turist sayısı bakımından dünya sıralamasında 2011 yılı itibariyle altıncı sıra ile son on yıldaki en iyi dereceyi elde etmiştir. Turizm geliri açısından ise son dört yılda dokuzuncu olan yeri değişiklik göstermemiştir.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerin turizm pazarından elde ettikleri pay, sahip olduğu turistik değerleri etkin kullanabildikleri ölçüde genişleyecektir. Bununla birlikte turizmde çeşitliliğin sağlanması da farklı beklentilere sahip turistlerin ihtiyaçlarına cevap verilebilmesi oranında turizm gelişimi açısından önemlidir. Turizm hizmet ve ürünlerinin çeşitlendirilmesi ise alternatif turizm faaliyetlerinin geliştirilmesi ile mümkün olabilmektedir. Alternatif turizm faaliyetlerinin geliştirilmesi ülkelerin rekabet edilebilirliği noktasında önemli bir adım olarak ifade edilebilir (Öztürk ve Yazıcıoğlu, 2002).

3. ALTERNATİF TURİZM

Alternatif turizm; geleneksel, klasik kitle turizmi ve şehir turizminin olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla oluşturulmuş, yeni turistik ürünlerin bir araya getirilmesiyle meydana gelmiş bir turizm çeşididir (Hacıoğlu ve Avcıkurt, 2008).

Alternatif turizm, turizmin insanların kırsal turizm, macera ve doğa tabanlı turizm, kültür ve miras turizmi, festival ve etkinlik turizmini kapsayan yeni türlerine odaklanmasıyla kitle turizminden farklılaşmaktadır (Trauer, 2006).

Alternatif turizmin; alternatif seyahate katılanların gittikleri bölgelerdeki doğal çevre değerlerine ve kültürel yaşam tarzına aktif olarak katılma isteği gibi aktif özellik göstermesi bu türü kitle turizminden farklı hale getirmektedir (Küçükaslan, 2007).

Alternatif türlerin birçoğu kırsal alanlarda gerçekleştiği için kırsal bölgeler, turizm vasıtasıyla ekonomik girdi sağlamakta bu da alternatif turizmin kırsal alanların

kalkındırılması fırsatını sağlaması nedeniyle, turizmin bölgelerarası gelir farklarını eşitleyebilecek etkileri gösterebilmesi özelliğini ortaya çıkartmaktadır (Küçükaslan, 2007).

Turizmin ham maddesinin turistik bölgelerdeki tarihi, doğal ve kültürel kaynakların olduğu göz önüne alındığında, turizmde sürekliliğin sağlanabilmesi için bu kaynakların korunması son derece büyük önem taşımaktadır. Kitle turizmi olarak adlandırılan deniz-kum-güneş turizmine alternatif olabilecek turizm türlerinin zamanla ortaya çıkması ve tercih edilir duruma gelmesi, alternatif turizm kavramını da beraberinde getirmiştir. Alternatif turizm kavramının ortaya çıkmasında tüketici tercihlerinin zamanla farklılık göstermesi ve yeni deneyimler elde etme isteğinin yanı sıra, artan kentleşme ile birlikte doğayı koruma isteği ve bilinçli tüketim alışkanlıklarının da benimsenmesinin etkisi olduğu söylenebilir.

Alternatif turizm şehirde; müzeler, sanat galerileri, kültürel miras, sanat ve topluluk festivallerine yönelik, kırsal bölgelerde ise; kültürel gezi, spor turizmi, macera gezisi ve sağlık turizmi şeklinde gerçekleşmektedir (Küçükaslan, 2007). Bu turizm türü, topluma dayalı turizm, yeşil turizm ve sorumlu turizm gibi turizm türlerinin tümünü kapsayan ve sektörün çevreyle sosyal uyum içerisinde gelişimini anlatan bir kavramdır (Avcıkurt, 2007'den akt. Kuşat, 2011).

Alternatif turizm faaliyeti olarak sınıflandırılan alternatif turizm türleri olarak;

- Sağlık ve termal turizmi,
- Kış turizmi,
- Gençlik turizmi,
- Botanik turizmi,
- İnanç turizmi,
- Kuş gözlemciliği,
- Kongre turizmi,
- Yayla turizmi,
- Kültür turizmi,
- Golf turizmi,
- Macera turizmi,
- Eko turizm

gibi turistik faaliyetler açıklanmaktadır. Bu çalışmanın amacı doğrultusunda sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir turizm ile iç içe olan eko turizm kavramı ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

4. EKO TURİZM

Hem turist profilindeki, hem de tüketim kalıplarındaki değişiklikler doğal ve kültürel çevrenin koruma dengesi içinde kullanımını öngören kırsal turizm, ekolojik turizm, sürdürülebilir turizm gibi yeni kavramların oluşmasına neden olmaktadır. Kitle turizmine bir tepki olarak gelişme gösteren ve belli bir mevsimle sınırlı olmayan ekolojik turizm, kırsal ve kültürel turizm unsurlarını da içermekte ve hassas doğal ve kültürel alanlarda geliştirilebilecek en uygun turizm türü olarak görülmektedir. Eko turizm, doğal çevrenin ve yerel kültürlerin sürdürülebilirliği” ve “yerel halkların bu turizm faaliyetinden yarar sağlaması” gibi iki önemli ilkeyi içinde barındırmaktadır (Kaypak, 2012).

Eko turizm, ilk defa Alp Dağlarına giden turistlere, yöredeki çiftçilerin evlerinin bir bölümünü açmasıyla başlamış olup, “doğadan zevk alma ve doğanın kıymetini bilme” şeklinde tanımlanmaktadır (Bozok ve Yılmaz, 2008’den akt. Akay ve Zengin, 2012).

Dünya Turizm Örgütü eko turizmi “doğal bölgelere yapılan çevreyi korumayı ve yöre halkının refahını arttırmayı amaçlayan sorumlu bir seyahat” olarak tanımlamaktadır (Ozaner, 2002).

Uluslararası Ekoturizm Topluluğu TIES (The International Ecotourism Society) ise, eko turizmi, “çevreyi koruyan ve yerel halkın refahını gözeten, doğal alanlara karşı duyarlı seyahattir” şeklinde tanımlamaktadır (Küçükaslan, 2007).

Eko turizm; ekolojik turizmin kısaltılmış halidir. Eko turizm, doğayı bozmayan ve koruyan bir turizm anlayışını ifade etmektedir. Eko turizm faaliyetleri, kullanılan araçlara (bisiklet, balon, rafting, at), gidilen yerin doğasına (dağ, yayla, mağara) ve yapılan etkinliğin özelliğine (akarsu, av, bilim, trekking) göre çeşitlik gösterir. Ekolojik turizm, her aşamasında toplumsal sorumluluk, ekonomik verimlilik ve ekolojik duyarlılığı içermektedir. Eko turizm çevreye saygılı (Küçükaslan, 2007), ekonomik ve ekolojik verimliliği bir arada taşımaya çalışan, doğal çevre ile turizm faaliyetini bağdaştıran, sorumluluk güdüsü ile hareket etme esasına dayalı bir turizm faaliyetidir (Kaypak, 2012).

Eko turizm zaman içerisinde; alternatif turizm, doğa turizmi, doğal yaşam turizmi, çevreyle dost turizm, yumuşak turizm, keşif turizmi, yeşil turizm, kırsal turizm, sorumlu turizm ve sürdürülebilir turizm gibi farklı şekillerde ifade edilmiştir (Akpınar ve Bulut, 2010).

Bu bilgilerden hareketle, eko turizmin tanımları hakkında olmasa da temel özellikleri üzerinde bir fikir birliğinin olduğu görülmektedir. Eko turizmin kavramının ortak özelliklerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Yücel, 2002’den akt. Akay ve Zengin, 2012);

- Ziyaretçilerin doğal alanlardaki doğal ve geleneksel kültür unsurlarını gözlemlemesi ve anlamaya çalışması sebebiyle doğa temelli olması,
- Bio çeşitliliğin korunmasına katkıda bulunması,
- Yerel toplumların refahını desteklemesi,
- Olumsuz çevresel ve sosyo-kültürel etkilerin minimuma indirgenmesi için aktivitelerini hem turistler hem de yerel halkın sorumluluğunda düzenlemesi,
- Yenilenemez kaynakların minimum kullanımını gerektirmesi,
- Yerel mülkiyetin ve yerel topluma dönük istihdam imkânlarının üretilmesini öngörmesidir.

Eko turist ise, “değerbilirlik, katılımcılık ve duyarlılık ruhu içinde, nispeten doğal özellikleri korunan alanları ziyaret eden kişi” olarak nitelendirilebilir. Eko turist, yaban hayatını ve doğal kaynakları kullanırken tüketici anlayışıyla hareket etmez, yöre insanlarının ekonomik refahına ve alanın korunmasına, doğrudan faydalanmaya yönelik istihdam ve finans araçları yaratması açısından ziyaret edilen alana katkıda bulunur (Bolton, 1997’den akt. Akay ve Zengin, 2012).

2002 yılını uluslararası ekolojik turizm yılı ilan eden Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu, konuyla ilgili olarak Dünya Turizm Örgütü’nü (WTO) görevlendirmiştir. Dünya Turizm Örgütü de bu konuda ekolojik turizmin bileşenlerini;

- Biyolojik çeşitliliğin korunmasına katkıda bulunmak,
- Yerel halkın refahını gözeterek, turistlerin ve yerel halkın bilinçlendirilmesini sağlamak,
- Yerel halk ve turistin turizm sektörü içinde sorumlu hareket etmesini sağlamak,
- Küçük ölçekli işletmeler ile küçük turist gruplarına hizmet etmek,
- Turizm yönetimine yerel ölçekli katılımın önemini vurgulamak,
- Mülkiyetlerin ve istihdam olanaklarının yerel halk lehinde gelişmesini gözetmek,
- Geri dönüşümü olmayan kaynakların kullanımını en düşük düzeyde tutmak olarak tanımlamıştır.

Eko turizm kavramını ilk defa kullanan Hetzer’in bu alanda belirlediği dört temel unsur şunlardır; çevreye minimum etki, yerel kültüre karşı minimum etki ve maksimum duyarlılık, karşılayıcı ülkenin halk tabanına maksimum ekonomik fayda, turistin

seyahatlerinden en üst düzeyde haz almasıdır (David ve Jean, 2003'den akt. Akay ve Zengin, 2012).

Doğada yapılan tüm turizm faaliyetleri aynı amaca hizmet etmez. Buna en iyi örnek doğa turizmidir. Doğa turizmi, sadece kuşları gözlemlemek için gelen turistler gibi sadece doğal yerlere yapılan seyahatleri kapsar. Eko turizm ise, doğal yerlere seyahat ederken yöreye de katkı sağlamakla ilgilidir. Örneğin, kuş gözlemi için bölgeye giden turistlerin, yerli rehber kullanmaları ve bölgede yer alan çevre değerlerine uygun yerleşim yerinde konaklayarak yöre ekonomisine katkı sağlamalarıdır.

Eko turizm kitle turizminin aksine, turizmi yıl içine yaymak, doğal çevreye yapılan baskıyı azaltmak, tahribatı düzeltmeye değil, önlemeye yönelik planlama ve uzun vadeli ekonomik çıkarları gözetmektir (Küçükaslan, 2007).

Dünya Turizm Örgütü'ne göre ekolojik turizmin amacı;

- Turizmin çevrede oluşturduğu tahribatın en alt düzeye indirilmesi,
- Turistlere ve yerel halka doğal, yapılı ve sosyo-kültürel çevrenin korunmasına yönelik eğitim verilmesi,
- Turizmin yerel halkın gereksinimlerini karşılayan, yerel yönetim ve halkla işbirliği içinde gelişmesi gereken bir ticaret eylemi olarak görülmesini sağlamak,
- Turizmin yerel halka ekonomik katkı sağlayacak şekilde geliştirilmesi,
- Turizm gelişiminin yörenin sosyal ve çevresel kapasitelerini artıracak şekilde gelişmesinin sağlanması,
- Turizmin alt-üst yapı yatırımlarının çevreyle, doğal ve sosyo-kültürel yapıyla uyumlu ve bunları korur nitelikte gerçekleşmesi,
- Turizmin olumsuz etkilerinin azaltılması amacıyla doğal, yapılı ve sosyo-kültürel çevreye yönelik uzun süreli kontrol ve değerlendirme programları oluşturularak desteklenmesi,
- Koruma kapsamındaki alanların yönetimi için kaynak oluşturulmasıdır.

5. SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM

Turizmin sağladığı katkı ve yararların yanı sıra ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel olmak üzere üç temel alanda çeşitli olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Bu çalışmada turizmin çevre üzerindeki olumsuz etkilerini gidermek amacıyla turizm işletmelerinin yapmış oldukları

sürdürülebilir işletmecilik uygulamalarına yer verilmiştir. Turizmin ekonomik ve sosyo-kültürel alandaki olumsuz etkilerini gidermek için işletmelerin yapması gereken birtakım uygulamalar vardır. Yapılan alan yazını taraması sonucunda, gerek yurt dışındaki gerekse yurt içindeki çalışmaların büyük bir çoğunlukla turizmin çevre üzerindeki olumsuz etkilerine yönelik uygulamalara odaklandıkları tespit edilmiştir.

Sürdürülebilirlik veya sürdürülebilir işletmeciliğin ne olduğu konusunda tam olarak üzerinde fikir birliğine varılmış bir tanım bulunmamaktadır (Dewhurst ve Thomas, 2003). Sürdürülebilirlik veya sürdürülebilir işletmecilik kavramları çeşitli yazarlar tarafından farklı şekillerde tanımlanabilmektedir. Benzer şekilde, sürdürülebilir turizmin ne olduğu konusunda da çok sayıda tanım bulunmaktadır (Shah, McHarry ve Gardiner, 2002). Eko turizm, yeşil turizm, çevreye duyarlı turizm, sorumlu turizm gibi benzer kavramlar adı altında sürdürülebilir turizm kavramı tanımlanmaktadır. Söz konusu kavram karmaşası sadece konuyla ilgili akademisyenlerle de sınırlı değildir. Berry ve Ladkin (1997) turizm sektöründe çalışanların da sürdürülebilir turizmin ne olduğu konusunda yeterince bilgi sahibi olmadığını belirtmektedir. Ayrıca yazarlar, sürdürülebilir turizm adı altında ortaya konulan ilkelerin muğlak olması nedeniyle, turizm işletmecilerinin bu ilkeleri, uygulanabilir işletmecilik faaliyetlerine dönüştürmekte zorlandıklarını ifade etmektedir (Berry ve Ladkin, 1997). Literatürdeki bu kavram karışıklığına daha fazla katkıda bulunmamak amacıyla bu çalışmada sadece Dünya Turizm Örgütü'nün sürdürülebilir turizm kavramına yer verilmiştir.

Dünya Turizm Örgütü, sürdürülebilir turizmi, “hem mevcut hem de gelecekteki ekonomik, sosyal ve çevresel etkilerini tamamen göz önüne alan ve aynı zamanda ziyaretçilerin, sektörün, çevrenin ve ev sahibi toplumun ihtiyaçlarını dikkate alan turizm” olarak tanımlamaktadır. Dünya Turizm Örgütü'ne göre sürdürülebilir turizm, turizmin farklı bir türü değildir. Sürdürülebilir turizm gelişimi ve ilkeleri dünya genelindeki tüm destinasyonlarda, kitle turizminden niş turizm türlerine kadar tüm turizm çeşitlerinde uygulanabilir (World Tourism Organization, 2012c). Kısaca sürdürülebilir turizm ile kastedilen, turizmin ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel etkileridir. Sürdürülebilir turizmde amaç, ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel açıdan bir denge sağlamaktır. Bu nedenle, sürdürülebilir turizm (World Tourism Organization, 2012c),

- Çevresel kaynakları optimum şekilde kullanılmalı, ekolojik süreçleri, doğal mirası ve biyolojik çeşitliliği korumalı,
- Ev sahibi toplumun sosyo-kültürel değerlerine saygı göstermeli, kültürlerarası diyaloga ve hoşgörüyü katkıda bulunmalı,

- Uzun dönemde olumlu ekonomik etkiler sağlamalı, tüm paydaşlara adil bir şekilde sosyo-ekonomik faydalar sağlamalıdır (örneğin, kalıcı istihdam sağlama, gelir sağlayıcı fırsatlar oluşturma, ev sahibi topluma yönelik sosyal hizmetler sağlama, yoksulluğun azaltılması).

Sürdürülebilir turizmin ortaya çıkışı, sürdürülebilir kalkınma kavramına dayanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, sürdürülebilir turizm, sürdürülebilir kalkınma kavramından uyarlanmış bir turizm gelişim modelidir (Tosun, 2001). Sürdürülebilir kalkınmanın kökenleri, 1970’li yıllara uzanmaktadır. 19. yüzyıldan itibaren ekonomik, sosyal, politik ve teknolojik alanda meydana gelen gelişmeler ve bu gelişmelerin beraberinde getirmiş olduğu hızlı sanayileşmenin olumsuz etkilerini gidermek amacıyla, 1970’li yıllardan itibaren Birleşmiş Milletler’in öncülüğünde sürdürülebilir kalkınmaya yönelik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. 1987’de yılında düzenlenen Çevre ve Kalkınma Dünya Komisyonu’nun hazırlamış olduğu “Brundtland Raporu’nda” sürdürülebilir kalkınma, “gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama yeteneklerini tehlikeye atmadan bugünün ihtiyaçlarını karşılayabilmektir” şeklinde tanımlanmıştır. (World Commission on Environment and Development, 1987). Birleşmiş Milletler’in sürdürülebilir kalkınma konusunda yapmış olduğu çalışmaların tarihi bir kronolojisi aşağıda özet olarak sunulmuştur (United Nations Conference on Sustainable Development, 2012):

1972 → Stockholm’de Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı gerçekleştirilmiştir. Bu konferansta ekonomik kalkınmanın çevreyle uyumlu bir şekilde gerçekleştirilmesi gerektiği, sürdürülebilirlik, çevrenin korunması gibi konular ele alınmıştır.

1980 → Doğal Kaynakları Koruma Uluslararası Birliği (International Union for the Conservation of Natural Resources) tarafından Dünya Koruma Stratejisi (World Conservation Strategy) yayınlanmıştır.

1982 → Dünya Koruma Stratejisi, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilmiştir.

1983 → Çevre ve Kalkınma Dünya Komisyonu (World Commission on Environment and Development) kurulmuş ve 1984 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun bağımsız bir birimi haline gelmiştir.

1987 → 1983’te kurulan Çevre ve Kalkınma Dünya Komisyonu hazırlamış olduğu raporu yayınlamıştır. “Brundtland Raporu” veya “Ortak Geleceğimiz” raporu olarak

da bilinen bu raporda sürdürülebilir kalkınmanın tanımı yapılmış ve sürdürülebilir kalkınmanın nasıl gerçekleştirileceği konusunda detaylı bilgi verilmiştir.

1992 → Rio de Janeiro, Brezilya’da Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı gerçekleştirilmiştir. Kısaca, “Rio Konferansı” olarak bilinmektedir. Bu konferans, hem o tarihe kadar yapılan en kapsamlı uluslararası konferans hem de sürdürülebilir kalkınma konusunda bir milat olarak kabul edilmektedir. Konferans sonunda “Rio Deklarasyonu” olarak da bilinen ve 27 maddeden oluşan bir deklarasyon yayınlanmıştır.

1997 → Rio Konferansı’nda alınan tarihi kararların, geçen beş yılda ne kadar gerçekleştirildiğini değerlendirmek üzere “Rio+5 Konferansı” gerçekleştirilmiştir.

2002 → Johannesburg, Güney Afrika’da, Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi (World Summit on Sustainable Development) gerçekleştirilmiş ve Johannesburg Uygulama Planı kabul edilmiştir. “Rio+10 Konferansı” olarak da bilinmektedir.

2009 → Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 2012 yılında “Rio+20 Konferansı”nın düzenlenmesine karar verilmiştir.

Rio+20 Konferansı, 20-22 Haziran 2012 tarihleri arasında Rio de Janeiro, Brezilya’da gerçekleştirilmiştir. Rio+20 Konferansı’nda, 1992 yılında yapılan Rio Konferansı’nda alınan tarihi kararların, geçen yirmi yılda ne kadar gerçekleştirildiği ele alınmıştır.

Sürdürülebilir turizm, turistik faaliyetler gerçekleştirilirken turistik değerlerin daha özenli, yıpratılmadan kullanılmasını, özellikle çevresel, kültürel, tarihi yapıya kalıcı zararlar vermeden en üst düzeyde ekonomik faydanın elde edilmesini amaçlayan, geçmişin katı turizm anlayışına daha yumuşak bir bakış açısı getiren bir yapı oluşturmaktadır. Hacıoğlu ve Avcıkurt da (2008) sürdürülebilir turizme bu bakış açısıyla yaklaşmakta ve sürdürülebilir turizmin geçmişin kitle turizmine rakip olarak ortaya çıkan “alternatif turizm” in önemli bir kaynağı olduğunu belirtmektedirler (Kuşat, 2011).

5.1. Sürdürülebilir Turizmin Önündeki Engeller

Sürdürülebilir turizm ilkeleri doğru bir şekilde uygulandığında turizmin meydana getirdiği olumsuz etkilerin büyük bir çoğunluğunu ortadan kaldırmak mümkündür. Sürdürülebilir turizm, faydalı ancak uygulanması zor bir turizm gelişimidir ve önünde çeşitli engeller bulunmaktadır. Bu çalışmada, sürdürülebilir turizmin önündeki engeller, makro ve mikro engeller olarak ikiye ayrılarak tartışılmıştır. Makro engeller ile anlatılmak istenen sürdürülebilir turizm gelişiminin önündeki geniş çaplı (küresel, ülkesel, bölgesel vb)

engellerdir. Mikro engeller ise turizm işletmelerinin sürdürülebilir turizm uygulamalarına yer verirken karşılaştıkları daha küçük çaplı engellerdir.

Sürdürülebilir turizmin önündeki makro engeller aşağıda kısaca özetlenmiştir:

- Ulusal ekonominin öncelikleri: Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ulusal ekonominin öncelikleri, ülkede sürdürülebilir turizm gelişiminin uygulanmasını güçleştirmektedir. Örneğin, 1980'li yıllardan itibaren Türkiye, ödemeler dengesindeki açığı kapatmak için dövize ihtiyaç duymuştur. Ayrıca hızla artan genç nüfus ve işsizlik nedeniyle, bir an önce turizm sektörünün geliştirilmesine odaklanılmıştır. Devlet, döviz getirisi sağlamak ve istihdam yaratmak amacıyla, 2634 sayılı Turizm Teşvik Kanunu'nu çıkarmış ve sürdürülebilirlik ilkelerine dikkat etmeden bir an önce turizm sektörünün gelişmesini desteklemiştir. Bu tür bir ulusal ekonomik yaklaşım, Türkiye'de sürdürülebilirlik anlayışına ters bir turizm gelişiminin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Tosun, 1998; Tosun, 2001).
- Çağdaş bir turizm gelişim yaklaşımının olmayışı: Turizm gelişiminin yerel ve esnek olmaması, kapsamlı ve bütüncül bir turizm gelişim yaklaşımının benimsenmemesi, yerel halkın turizm gelişimine dâhil edilmemesi, turizm gelişiminin daha çok piyasa tarafından şekillendirilmesi, turizm plan ve politikalarındaki tutarsızlıklar, koordinasyon ve işbirliği eksiklikleri gibi faktörler sürdürülebilir turizm gelişimini engellemektedir (Tosun, 1998; Tosun, 2001).
- Kamu yönetim sisteminin yapısı: Özellikle gelişmekte olan ülkelerde turizm gelişimi merkezi idare tarafından planlanmaktadır. Tüm kaynakların ve kamusal gücün sadece merkezi idarede toplanması, yerel yönetimlerin kendi kararlarını ve planlarını yapmalarının engellenmesi, merkezi yönetimin aşırı derecede bürokratik olması gibi faktörler ilgili destinasyonda sürdürülebilir turizm gelişimini engellemektedir (Tosun, 1998; Tosun, 2001).
- Çevresel sorunların ortaya çıkması: Sürdürülebilir bir turizm gelişimi için turizm plan ve politikalarının sektörün geliştirilmeye başlandığı ilk günlerden itibaren sürdürülebilirlik ilkelerine uyumlu bir şekilde oluşturulmalıdır. Diğer bir ifadeyle, sektör belirli bir gelişime ulaştıktan sonra sürdürülebilir turizmi sağlamak mümkün değildir. Çünkü turizmin kontrolsüz gelişimi ile birlikte ilgili destinasyonda hava kirliliği, su kirliliği, gürültü ve görüntü kirliliği, aşırı trafik, doğal ve kültürel varlıkların tahrip edilmesi gibi çeşitli çevresel sorunlar ortaya çıkmaktadır. Devletin bu tür sorunlara zamanında müdahale etmemesi nedeniyle, bu tür sorunlar ortaya

çıktıktan sonra sürdürülebilir turizm gelişimini sağlamak oldukça zor bir hal almaktadır (Tosun, 1998; Tosun, 2001).

- Aşırı ticarileşme: Daha fazla gelir sağlamak amacıyla, kültürel mirasın ve geleneksel değerlerin uygun olmayan biçimlerde turizm ürünü haline getirilmesi, bu tür değerlerin yıpratılmasına neden olduğu gibi sürdürülebilir turizm gelişimini de engellemektedir (Tosun, 1998; Tosun, 2001).
- Uluslararası turizm sisteminin yapısı: Turizm sektörünün dünya genelindeki yapısı incelendiğinde, gelişmiş ülkelerin genellikle turist gönderen ülkeler, gelişmekte olan ülkelerin ise ev sahibi ülke konumunda oldukları görülmektedir. Uluslararası turizm sistemi içinde hangi destinasyonun seçileceğini büyük ölçüde tur operatörleri ve gelişmiş ülkeler belirlemektedir. Diğer bir ifadeyle, gelişmiş ülkeler karar alan, gelişmekte olan ülkeler ise kararları uygulayan konumundadır. Bu nedenle, gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir turizm gelişimini sağlamak oldukça güçtür (Tosun, 2001).

Sürdürülebilir turizmin önündeki mikro engellerden bazıları aşağıda sıralanmıştır (Berry ve Ladkin, 1997; Chan, 2008; Erdogan ve Tosun, 2009; Jarvis, Weeden ve Simcock, 2010):

- Çevreye duyarlı işletmecilik uygulamalarının yüksek maliyetli olması
- İşletmelerin karşılaştıkları finansal yetersizlikler
- Sürdürülebilir turizm uygulamalarında uzun bir zaman dilimine ihtiyaç duyulması
- Sürdürülebilir turizm konusunda eğitimli personel yetersizliği
- Sürdürülebilir turizm ilkelerinin büyük ölçüde muğlak olması (işletmecilerin bu ilkeleri, uygulanabilir işletmecilik faaliyetlerine dönüştürmekte zorlanmaları)
- İşletme sahiplerinin/yöneticilerinin bilgisizliği veya duyarsızlığı
- Sürdürülebilir turizm uygulamalarının teşvik edici veya zorunlu olmaması
- İlgili sertifika programlarının çeşitliliği ve aralarındaki tutarsızlıklar

5.2. Çevreye Duyarlı İşletmecilik

Sürdürülebilir turizm kapsamında, turizm işletmeleri faaliyetlerini gerçekleştirirken çevreye duyarlı işletmecilik anlayışını benimsemeye başlamıştır. İşletmelerin çevreye duyarlı işletmecilik uygulamalarına yer vermelerinin nedenlerini genel olarak şu şekilde sıralayabiliriz (Enz ve Siguaw, 1999; Erdogan ve Tosun, 2009; Gilley, Worrell, ve El-Jelly,

2000; Green Restaurant Association, 2008; Khanna ve Anton, 2002; Lynes ve Gibson, 1998; Lynes ve Dredge, 2006):

- Maliyetleri düşürmek, karlılığı ve verimliliği artırmak,
- Rekabet üstünlüğü sağlamak
- Pazarda olumlu bir firma imajı oluşturmak
- Çevreye duyarlı yeni pazar bölümlerine girmek
- Müşteri sadakatini artırmak
- Mevcut yasal düzenlemelerin önüne geçmek ve böylece gelecekteki olası düzenlemelere şimdiden hazır olmak
- Sağlıklı bir çevre oluşumuna katkıda bulunmak

Çevreye duyarlı bir şekilde faaliyette bulunmak isteyen bir turizm işletmesinin (1) Azalt, (2) Yeniden Kullan, (3) Geri Dönüşüm (3 Rs – Reduce, Reuse, Recycle) olmak üzere izlemesi gereken üç temel ilke bulunmaktadır (Hart, 1993). Söz konusu temel ilkeler aşağıda kısaca açıklanmıştır.

- 1. Azalt (Reduce):** Çevreye duyarlı işletmeciliğin ilk ve en önemli basamağını Azalt ilkesi oluşturmaktadır. Azalt ilkesi ile anlatılmak istenen, işletme faaliyetlerini gerçekleştirirken kullanılan kaynakların mümkün olduğunca azaltılmasıdır. Ancak burada kaynakları azaltırken kaliteden ödün verilmemesi gerekmektedir.
- 2. Yeniden Kullan (Reuse):** Çevreye duyarlı işletmeciliğin ikinci aşamasını Yeniden Kullan ilkesi oluşturmaktadır. Eğer işletmede kullanılan kaynaklar azaltılamıyorsa, bu kaynakların yeniden kullanılması sağlanmalıdır. Diğer bir ifadeyle, Yeniden Kullan ilkesi ile anlatılmak istenen tek kullanımlık malzemeler yerine tekrar tekrar kullanılabilen malzemelerin satın alınıp işletmede kullanılmasıdır. Örneğin, ABD'deki bazı restoranlar yemek atıklarının organik gübre olarak tekrar kullanımını sağlamaktadır.
- 3. Geri Dönüşüm (Recycle):** İşletmedeki gereksiz kaynakların kullanımını azalttıktan ve yeniden kullanılabilir tüm imkanları değerlendirdikten sonra sıradaki aşama Geri Dönüşüm aşamasıdır. Geri dönüşüm ile işletmede kullanılan çeşitli malzemeler yeniden üretilerek aynı ya da farklı malzemelere dönüştürülebilmektedir. Örneğin, alüminyum bir içecek kutusunun geri dönüşümü ile 100 watt gücünde bir ampülün 3,5 saat çalışabilmesi için gerekli olan elektrik enerjisi kadar enerji tasarrufu sağlanmış olmaktadır (Louisiana Department of Environmental Quality, 2008).

5.3. Çevreye Duyarlı İşletmecilik Uygulamaları: Turizm İşletmelerinden Örnekler

Çalışmanın bu kısmında literatür taraması sonucunda elde edilen ve sürdürülebilir turizm kapsamında, turizm işletmelerinin uyguladıkları çevreye duyarlı işletmecilik uygulamalarından örnekler yer almaktadır. Turizm işletmelerinin uyguladıkları söz konusu çevreye duyarlı işletmecilik uygulamaları yedi grup altında toplanmıştır.

5.3.1. Enerji Verimliliği

Turizm işletmeleri faaliyetlerini gerçekleştirirken kullandıkları enerji miktarını azaltmak için çeşitli uygulamalara başvurmaktadır. Bu uygulamalardan bazıları aşağıda sıralanmıştır (DeFran, 1996; Enz ve Siguaw, 1999; Erdogan ve Baris, 2007; Erdogan ve Tosun, 2009; Mensah, 2006; Rahman, Reynolds ve Svaren, 2011):

- Odalarda anahtar kart sistemi aracılığıyla elektrik tüketiminin kontrol altına alınması.
- Ziyaretçi odaları, lobi ve koridorlarda akkor lambalar yerine ekonomik floresan lambaların kullanılması. Kompakt floresan lambalar akkor lambalara göre hem daha uzun ömürlü hem de daha fazla ışık sağlamaktadır (Topalis, Kostic, ve Radakovic, 2002). Ayrıca kompakt floresan lambalar % 70 daha az ısı yaymakta ve böylece iklimlendirme maliyetlerini de düşürmektedir (Tanyeri, 2007).
- Sık kullanılmayan alanlarda (tuvalet, banyo, depolar vb.) sensörlü ışıklandırmaların kullanılması.
- Düşük enerji tüketen makine ve ekipmanların satın alınması (buzdolabı, çamaşır ve bulaşık makineleri vb.)
- Çıkış işaretlerinde LED'li aydınlatmaların kullanımı. LED'li aydınlatmalar çok az elektrik (2 watt) kullanarak çalışmaktadır. Ayrıca LED'li bir çıkış işaretinin ortalama ömrü 20 yıldır (Energy Center of Wisconsin, n.d.).
- Odaların kapı ve pencerelerine elektrik sensörleri takılması
- Güneş enerjisi kullanımı
- Dış mekanların aydınlatmasında fosforlu lambaların kullanılması
- Enerji verimliliği konusunda personelin eğitilmesi (gereksiz enerji kullanımının önlenmesi, odalar boşken lambaların ve klimanın kapalı tutulması, yaz aylarında odalardaki perdelerin kapalı, kış aylarında ise açık tutulması vb.)

5.3.2. Su Verimliliği

Suyun verimli kullanılması özellikle konaklama işletmeleri açısından oldukça önemli bir konudur. Avrupa'daki otel işletmelerinde bir gecede müşteri başına düşen su tüketiminin 170-360 litre arasında olduğu belirtilmektedir. Radisson SAS gibi bazı zincir otellerde ise müşteri başına gecelik su tüketim miktarı 440 litreye çıkmaktadır (Bohdanowicz, 2005). Bir yiyecek içecek işletmesinin ise yıllık 300,000 galon (yaklaşık 1.1 milyon litre) su tükettiği belirtilmektedir (Nielsen, 2004). İstatistiklerden de anlaşılacağı üzere gerek konaklama işletmeleri gerekse yiyecek içecek işletmeleri için su verimliliği oldukça önem arz etmektedir. Su tüketimini azaltmak için turizm işletmeleri tarafından kullanılan bazı uygulamalar şunlardır (Erdogan ve Baris, 2007; Erdogan ve Tosun, 2009; Mensah, 2006; Nielsen, 2004; Tzschentke, Kirk ve Lynch, 2008):

- Sensörlü lavabo musluklarının kullanımı
- Az akan banyo duş başlıklarının kullanımı
- Tuvaletlerde iki kademeli sifonların kullanımı
- Odalardaki havlu ve çarşaflar için yeniden kullanım programı
- Atık suların arıtılması ve bahçe sulamada atık suların kullanımı
- Daha az su tüketen makinelerin satın alınması (örneğin, bulaşık ve çamaşır makineleri)
- Restoranda müşteri istemeden su servisinin yapılmaması (Water on demand policy). ABD'de yiyecek içecek işletmelerinde günlük yaklaşık 70 milyon yemek servis edilmektedir. Eğer bu müşterilerin dörtte biri su servisi talebinde bulunmazsa, günlük 26 milyon galon (yaklaşık 100 milyon litre) içme suyu tasarruf edilebilir (Nielsen, 2004).

5.3.3. Atıkların Azaltılması

Turizm işletmeleri faaliyette bulunurken çok büyük miktarlarda katı atık (paketleme, yemek artıkları, temizlik maddeleri vb.) üretmektedir. Oluşan bu atıklar ayrıştırılmadan, kötü şartlar altında toplanıp, çöplüklere gönderildiğinde ise turizmin atıklardan kaynaklı çevresel etkileri de artmaktadır. Bu nedenle atıkların azaltılması için işletmeler bazı uygulamalara yer vermektedir. Söz konusu uygulamalar aşağıda listelenmiştir (DeFran, 1996; Enz ve Siguaw, 1999; Erdogan ve Tosun, 2009; Mensah, 2006; Nielsen, 2004; Rahman, Reynolds ve Svaren, 2011; Tzschentke, Kirk ve Lynch, 2008):

- Tamamen geri dönüşümlü malzemeden üretilmiş malzemelerin satın alınması (kağıt, peçete, kağıt havlu, çanta vb.). % 100 geri dönüşümlü 1 ton kağıt ürünün kullanılması durumunda; 12 ağaç, 4520 litre su, 494 kg katı atık, 1560 kilowatt enerji ve 1500 litre petrol tasarrufu sağlanmaktadır (Nielsen, 2004).
- Geri dönüşümü mümkün olan ürünlerin satın alınması
- Odalara, lobilere, koridorlara, ofislere ve diğer ortak kullanım alanlarına gazete, kağıt, cam, alüminyum, plastik gibi kullanılmış maddelerin geri dönüşümü için sepetler koyulması
- Geri dönüşüm firması ile anlaşma yapılması
- Katı atıkların kaynağında ayrılması
- Fazla yiyeceklerin yerel gıda bankalarına bağışlanması
- Şirketler veya çiftçilerle anlaşma yaparak yemek artıklarının hayvan yemi veya organik gübre olarak kullanılmasını sağlamak
- Biyodizel firmaları ile anlaşma yaparak mutfak yağlarının geri dönüşümünü sağlamak
- Kutu ve şişe atıklarının azaltılması için restoranda fıçı içeceklerin kullanılması
- Kağıt peçete yerine kumaş peçetelerin kullanılması
- Yiyecek siparişlerinde gereksiz paketlemelerden kaçınılması
- Kullan at ürünler için polistiren köpük ürünler yerine toprakta çözülebilen (biodegradable) ve daha az toksik madde içeren ürünlerin kullanılması. Örneğin, polistiren köpükten yapılmış bardak ve tabak yerine bitkilerden (patates, mısır vb.) üretilmiş bardak veya tabakların kullanılması.

5.3.4. Satın Alma

Turizmin çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılması için satın alma işlemlerinin de çevreye duyarlı işletmecilik anlayışı içinde gerçekleştirilmelidir. Bu bağlamda turizm işletmelerinin başvurdukları bazı uygulamalar aşağıda yer almaktadır (Erdogan ve Baris, 2007; Mensah, 2006; Rahman, Reynolds ve Svaren, 2011; Tzschentke, Kirk ve Lynch, 2008):

- Düşük enerji tüketen makine ve ekipmanların satın alınması
- Daha az su tüketen makine ve ekipmanların satın alınması

- Yerel firmalardan satın alma işleminin gerçekleştirilmesi
- Organik ya da yerel gıdaların satın alınması. Organik gıdaların kullanımı ile çevre üzerindeki zararlı kimyasal maddeler azaltılırken; yerel gıdaların satın alınması ile gıdaların taşınması için gereken enerji miktarından tasarruf edildiği gibi, aynı zamanda atmosfere salınan karbondioksit gazları da azalmaktadır (Jones, Comfort, ve Hillier, 2004).
- Geri dönüşümlü ürünlerin satın alınması
- Tek kullanımlık ürünler yerine büyük hacimli ürünlerin satın alınması (örneğin, tek kullanımlık baharatlar yerine daha büyük hacimlerde alınarak müşterilere sunulması; saç ve vücut bakım ürünlerinin doldurulabilir şişelerde sunulması)
- Zararlı kimyasallar içermeyen temizlik malzemelerinin, boyaların ve böcek zehirlerinin satın alınması
- Beyazlatılmamış ya da klor kullanılmadan beyazlatılmış kağıtların satın alınması. Kağıtların beyazlatılmasında, çok miktarda temiz su ve çevreye zarar veren klor maddesi kullanılmaktadır.

5.3.5. Mimari Yapı

Turizmin çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin en aza indirilmesi için turizm işletmelerinin daha en baştan çevreye duyarlı bir şekilde inşa edilmesi gerekmektedir. Binalarının çevre üzerindeki etkilerini azaltmak için turizm işletmecilerinin başvurdukları bazı uygulamalar şunlardır (Erdogan ve Tosun, 2009; Nielsen, 2004; Weinstein, 1994):

- Bina yapımında yerel malzemelerin kullanılması
- Bina döşemelerinde geri dönüşümlü malzemelerin kullanılması
- Çevreye uyumlu bir mimari tasarım uygulanması
- Aydınlatmada mümkün olduğunca güneş ışığından yararlanılabilecek şekilde binanın tasarlanması
- Bina izolasyonunun iyi bir şekilde yapılmış olması

5.3.6. Yönetmelik Uygulamalar

Sürdürülebilir turizm kapsamında turizm işletmelerinin uyguladıkları yönetmelik bazı uygulamalar ise şunlardır (Erdogan ve Tosun, 2009):

- İşletmenin çevre plan ve politikalarını belirlemek
- Çevresel etki değerlendirme raporu hazırlamak
- Çevre koruma konusunda sertifikasyon programlarına (eko-etiket) başvurmak
- İşgörenlere genel çevre eğitimi vermek
- İşletmede çevre korumadan sorumlu çalışan bulundurmak

5.3.7. Çevresel Farkındalık Uygulamaları

Sürdürülebilir turizm kapsamında, turizm işletmeleri çevre üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirmek için sadece kendileri bir takım uygulamalarda bulunmamakta, aynı zamanda müşterilerin ve toplumun da bu konudaki farkındalıklarını artırmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda turizm işletmelerinin yaptıkları bazı uygulamalar aşağıda sıralanmıştır (Erdogan ve Tosun, 2009; Mensah, 2006; Rahman, Reynolds ve Svaren, 2011; Tzschentke, Kirk ve Lynch, 2008):

- Müşterilere çevre eğitimi vermek
- Müşterilerin çevreye duyarlı işletmecilik uygulamalarına katılmalarını teşvik etmek
- Çevresel toplantı, kongre ve konferanslara katılmak
- Çevre koruma konusunda eğitici broşürler hazırlamak; bu broşürleri müşterilerin görebileceği yerlere asmak
- Müşterilerin toplu taşıma araçlarını kullanmalarını tavsiye etmek

5.4. Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Uygulanabilecek Bazı Sertifikasyon Programları

Turizm işletmelerinin kendilerini sürdürülebilir, yeşil, çevre dostu vb. işletmeler olarak tanıtılmalarını engelleyen herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Sürdürülebilir turizme yönelik çok sayıda tanımın bulunması, nelerin sürdürülebilir turizm içinde değerlendirileceği, nelerin ise kapsam dışında tutulacağı konusundaki anlaşmazlıklar nedeniyle, sürdürülebilirlik konusunu turizm sektöründe düzenlemek oldukça güç olmaktadır (Font, 2002). Bu durum, çok sayıda çevresel sertifika programının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Font (2002) dünya genelinde sürdürülebilir turizm kapsamında değerlendirilebilecek 100'den fazla sertifika programı (eko-etiket) bulunduğunu ve söz konusu bu sertifika programlarının çoğunun da birbirine benzer olduğunu belirtmektedir.

Sertifika programlarındaki bu çeşitlilik, tüketicilerde kafa karışıklığından, çevresel sertifikasyon programlarını dikkate almamaya kadar çeşitli etkiler bırakmaktadır (Font, 2002).

Çalışmanın bu kısmında, sürdürülebilir turizm kapsamında turizm işletmelerinin başvurabilecekleri bazı uluslararası ve ulusal sertifikasyon programları (eko-etiket) incelenmiştir. Bu kapsamda, aşağıda sırasıyla, ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi, LEED (Leadership in Energy and Environmental Design), Mavi Bayrak ve Çevreye Duyarlı Konaklama Tesisleri sertifikasyon programları tanıtılmıştır.

5.4.1. ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi

Birbirleriyle tutarsız çok sayıda ulusal çevre yönetim sistemlerinin sayıca giderek artması üzerine, ISO (International Organization for Standardization) tarafından ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi geliştirilmiştir. Bu sayede, dünya genelinde çevre yönetim sistemi açısından bir standardizasyon sağlanması amaçlanmıştır (Chan ve Wong, 2006). ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi, günümüzde dünya genelinde, sürdürülebilirlik açısından işletmelerin başvurabileceği en tanınmış sertifikasyon programıdır. 155 ülkeden yaklaşık 200 bin organizasyon, ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi'ni uygulamaktadır. ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi, özünde doğal kaynak kullanımının azaltılması, toprağa, suya, havaya verilen zararların minimum düzeye indirilmesini amaçlayan, risk analizleri tabanında kurulan bir yönetim modelidir. ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi, bir işletmeye aşağıdaki imkanları sağlamaktadır (ISO, 2012):

- İşletme, faaliyetlerinin çevresel etkilerinin belirleyebilir ve kontrol altına alabilir;
- İşletme, çevresel performansının sürekli olarak iyileştirebilir;
- İşletmenin belirlemiş olduğu çevresel amaçlara ve hedeflere ulaşabilmek için sistemli bir yaklaşım uygulamasını sağlar ve ilgili amaç ve hedeflere ulaşp ulaşamadığını gösterir.

5.4.2. LEED (Leadership in Energy and Environmental Design)

Enerji ve Çevresel Tasarımda Liderlik (LEED) standartları, Birleşik Devletler Yeşil Bina Konseyi (US Green Building Council) tarafından 2000 yılında başlatılan bir sertifikasyon sistemidir. LEED sertifikasyon sisteminin amacı çevre dostu ve enerji tasarrufu yapan binalara yönelik standartlar geliştirmektir (US Green Building Council, 2012a). LEED, dünyada tanınırlığı ve kabul edilebilirliği en yüksek yeşil bina sertifikasyonudur. LEED

sertifikasyon sisteminde bir bana 100 tam puan üzerinden değerlendirilerek, sertifikasyon düzeyi belirlenmektedir. Kullanılan kriterler 6 ana grupta toplanmaktadır. Bu alanlar ve her bir alanda alınabilecek toplam puanlar şu şekildedir (US Green Building Council, 2012b):

- Sürdürülebilir Alanlar (21 puan)
- Su Kullanımında Etkinlik (11 puan)
- Enerji ve Atmosfer (37 puan)
- Malzeme ve Kaynaklar (14 puan)
- İç Mekanların Çevresel Kalitesi (17 puan)

Yukarıdaki temel alanların yanı sıra, Tasarımda Inovasyon (6 puan) ve Bölgesel Öncelikler (4 puan, bölgenin çevresel sorunları) olmak üzere iki alanda öncülük gösteren binalara maksimum 10 puana kadar ekstra puan verilmektedir. Böylece, LEED sisteminde, bir binanın çevre dostu olup olmadığı 110 puan üzerinden değerlendirilmektedir. Söz konusu puanlama sistemi kullanılarak dört ayrı sertifika verilmektedir. Bu sertifikalar şu şekildedir (US Green Building Council, 2012b):

- 40-49 puan arası Sertika (Certified)
- 50-59 puan arası Gümüş (Sertifika)
- 60-79 puan arası Altın (Gold)
- 80 puan ve üzeri Platin (Platinum)

Butler (2008), 1 Ağustos 2007 tarihi itibariyle, ABD’de LEED tarafından sertifikalı 900 çevre dostu bina bulunduğunu ve bu binalardan henüz sadece 4 tanesinin otel işletmesi olduğunu belirtmektedir. Ancak yazar, aynı tarih itibariyle sertifikasyon için başvuran ve sertifikasyon sürecinde olan 60 otel olduğunu da ifade etmektedir. Butler (2008), Marriott, Hilton, Fairmont ve Starwood otelleri gibi zincir otellerin çevresel farkındalıklarının giderek arttığını ve ABD’deki birçok otelin yakın gelecekte LEED sertifikasyonuna başvuracaklarını tahmin etmektedir.

5.4.3. Mavi Bayrak

Mavi Bayrak, plaj ve marinalara verilen uluslararası bir çevre ödülüdür. Bu ödül; deniz suyunun temizliğini, çevre yönetimine önem verildiğini, çevre bilincinin oluşturulmasına yönelik etkinliklerin yapıldığını, plaj veya marinayı kullananların

ihtiyaçlarına cevap verecek donanım ve güvelliği garanti etmektedir. Bu nedenle bir marka veya “Eko-Etiket” özelliği taşımaktadır (Mavi Bayrak Türkiye, 2012).

Mavi Bayrak programı kapsamında plajlar için 32 ve marinalar için 24 kriter bulunmaktadır. Bu kriterler kapsamında deniz suyunun kontrolü amacı ile plajlardan 15 gün ara ile sezon süresince deniz suyu numunesi alınmakta, mikrobiyolojik düzeyde ve üç parametrede analizler yapılmaktadır. Bu analizler “Avrupa Birliği Yüzme Suyu Direktifleri” kapsamında değerlendirilmektedir. Marinalar için deniz suyu analizi istenmemekte sadece deniz suyunun fiziksel görüntüsü değerlendirilmektedir. Söz konusu numune alma ve analiz işlemleri Sağlık Bakanlığı tarafından yapılmakta ve Kültür ve Turizm Bakanlığı’nca da bir kısmı finanse edilmektedir. Mavi Bayrak çevrenin ve plajı kullananların korunmasını öngördüğü kadar, Uluslararası Turizm pazarında da büyük öneme sahiptir. Çünkü tatil yöreleri için tıpkı tesislerdeki yıldız sayısı gibi güvenli bir standart içermektedir (Mavi Bayrak Türkiye, 2012).

Mavi Bayrak Programı ülkemizde 1993 yılında Turizm Bakanlığı’nın öncülüğünde başlatılmıştır. Programın, uluslararası koordinasyonu, merkezi Kopenhag’da olan, Uluslararası Çevre Eğitim Vakfı (FEE) tarafından yürütülmektedir. Bu kuruluş, Mavi Bayrak Projesini yürütmek isteyen ülkelerin, sivil toplum kuruluşları ile temsil edilmelerini istemektedir. Bu nedenle ülkemizde Mavi Bayrak Projesi 1993 yılından bu yana, Türkiye Çevre Eğitim Vakfı tarafından yürütülmektedir (Mavi Bayrak Türkiye, 2012).

2012 yılı itibariyle ise Türkiye’de Mavi Bayraklı 355 plaj, 19 marina ve 13 yat bulunmaktadır (Mavi Bayrak Türkiye, 2013). Söz konusu plaj, marina ve yatların illere göre dağılımı Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 4. 2012 Yılı İtibariyle Mavi Bayraklı Plaj, Marina ve Yatların İllere Göre Dağılımı

İl	Plaj	Marina	Yat
Antalya	190	5	5
Aydın	22	2	0

Balıkesir	17	1	1
Çanakkale	5	0	0
Düzce	1	0	0
İstanbul	2	2	1
İzmir	32	0	0
Kocaeli	1	0	0
Mersin	8	2	0
Muğla	76	7	6
Tekirdağ	1	0	0
TOPLAM	355	19	13

Kaynak: Mavi Bayrak Türkiye (2013)

5.4.4. Çevreye Duyarlı Konaklama Tesisleri (Yeşil Yıldız)

Çevreye Duyarlı Konaklama Tesisleri (Yeşil Yıldız) sertifika programı, 2008 yılında yürürlüğe giren “Turizm İşletmesi Belgeli Konaklama Tesislerine Çevreye Duyarlı Konaklama Tesisi Belgesi Verilmesine Dair 2008/3 no’lu Tebliğ kapsamında, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yürütülen bir eko-etiketleme sistemidir. Yeşil Yıldız sertifika programının amacı, çevrenin korunması, çevre bilincinin geliştirilmesi, turistik tesislerin çevreye olan olumlu katkılarının teşvik edilmesi ve özendirilmesidir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012a).

Sürdürülebilir turizm kapsamında, 1993 yılından itibaren çeşitli nitelikleri taşıyan konaklama tesislerine, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Çevre Dostu Kuruluş Belgesi (Çam Simgesi) verilmekteydi. 2008 yılında Çevreye Duyarlı Konaklama Tesisleri (Yeşil Yıldız) sertifika programının başlatılması ile birlikte daha önceki Çevre Dostu Kuruluş Belgesi (Çam Simgesi) sistemi kaldırılmıştır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012a).

Çevreye Duyarlı Konaklama Tesisleri (Yeşil Yıldız) sertifika programı genel olarak aşağıdaki konuları kapsamaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012b):

- Su tasarrufunu,
- Enerji verimliliğinin artırılmasını,
- Çevreye zararlı maddelerin tüketiminin ve atık miktarının azaltılmasını,
- Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının teşvik edilmesini,

- Konaklama işletmelerinin yatırım aşamasından itibaren çevreye duyarlı olarak planlanmalarını,
- Turistik tesisin çevreye uyumunu, çevreyi güzelleştirici düzenleme ve etkinlikleri, ekolojik mimariyi,
- Çevreye duyarlılık konusunda bilinçlendirmeyi, eğitim sağlanmasını, ilgili kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapılmasını,
- Sürdürülebilir turizm kapsamında AB kriterlerinin (Eco-label) genelini içermektedir.

İlgili program çerçevesinde belirlenen asgari puanı aşan tesislerden, simgesi yıldız olan konaklama tesislerinin plaketlerinde sınıflarını gösteren yıldızlar yeşil renkli olarak düzenlenmektedir. Ayrıca plaket üzerinde Çevreye Duyarlı Tesis ibaresi yer almaktadır.

30 Kasım 2012 tarihi itibarıyla Çevreye Duyarlı Konaklama Tesisi (Yeşil Yıldız) sertifikası almış toplam 29 konaklama tesisi bulunmaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012c). Söz konusu tesislerin illere göre dağılımları Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 5. Çevreye Duyarlı Konaklama Tesislerinin İllere Göre Dağılımı

İl Adı	Tesis Sayısı
Ankara	1
Antalya	16
Gaziantep	1
Hatay	1
İstanbul	5
Konya	1
Muğla	2
Nevşehir	1
Şanlıurfa	1
Toplam	29

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı (2012c)

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Turizm işletmeleri maliyetleri düşürmek, karlılığı artırmak gibi temel ekonomik faktörler nedeniyle çevreye duyarlı işletmecilik uygulamalarına gönüllü olarak yer vermektedir. Ancak kaynakların tükenmesi ve çevrenin hızla kirlenmesi, dünya genelinde

çevresel duyarlılığın giderek artmasına neden olmaktadır. Bu nedenle yakın gelecekte sadece turizm alanında değil tüm alanlarda sürdürülebilir işletmecilik uygulamalarının yasal düzenlemeler ile belirli ölçüde zorunlu olma ihtimali oldukça yüksektir.

Başta ABD ve Avrupa ülkeleri olmak üzere yurt dışındaki turizm işletmelerinde sürdürülebilir işletmecilik uygulamalarına oldukça fazla önem verildiği yapılan araştırmalarda görülmektedir. Söz konusu ülkelerde turizm sektörü bu tür uygulamaları şimdiden benimsemiş durumdadır. Türkiye’de ise sürdürülebilir işletmecilik uygulamalarının henüz turizm sektörü içerisinde yeterince uygulanmadığı görülmektedir (Erdogan ve Baris, 2007; Erdogan ve Tosun, 2009). Erdogan ve Tosun (2009) özellikle küçük ve orta ölçekli turizm işletmelerinin sürdürülebilir işletmecilik uygulamalarına yer vermemelerini, finansal yetersizlikler ve ilgili uygulamaların başlarda yüksek maliyetler gerektirmesi ile açıklamaktadır. Her ne kadar sürdürülebilir işletmecilik uygulamaları kısa dönemde yüksek yatırım maliyetleri gerektirse de, uzun dönemde işletmelere önemli maliyet avantajları sağlamaktadır. Ayrıca yapılan araştırmalar, tüketicilerin çevreye duyarlı turizm işletmelerine karşı daha olumlu bir imaja sahip olduklarını ve çevreye duyarlı turizm işletmelerinin fiyatları, normal turizm işletmelerinin fiyatlarından daha yüksek olsa bile tüketicilerin çevreye duyarlı turizm işletmelerini tercih ettiklerini göstermektedir (örneğin, Han vd., 2011; Kang vd., 2012; Schubert vd., 2010). Tüketicilerin çevreye duyarlı turizm işletmelerine yönelik bu tür olumlu tutumları sayesinde, sürdürülebilir işletmecilik uygulamalar için yapılan yatırımların kısa zamanda geri dönüşümü sağlanacaktır.

Sürdürülebilirlik ve eko turizm kavramları Karadeniz Bölgesi açısından ele alındığında ise, bölgenin iklim ve coğrafik yapısının alternatif turizm potansiyellerine oldukça uygun olduğu ifade edilebilir. Bu kapsamda mikro ve makro düzeyde öneriler şu şekilde geliştirilmiştir:

- Hem bölgedeki eski mimari yapılardan yararlanılması hem de bölgeye gelen ziyaretçilere konaklama imkânı sunulabilmesi açısından eko turizm kapsamında yöresel konutlar değerlendirilerek pansiyonculuk teşvik edilmeli, bu yolla geleneksel dokular korunarak kültür alışverişi sağlanmalıdır.
- Eko turizm ve sürdürülebilir turizm hakkında yerel halk ve esnaf için bilgilendirme toplantıları, seminerler ve gerekli halkla ilişkiler faaliyetleri gerçekleştirilerek, bölge halkında farkındalık ve bilinç oluşturulması sağlanmalıdır.

- Karadeniz mutfağı, taş işçiliğı, ahşap işçiliğı, bakırcılık, el sanatları, dokuma ve el işlemleri, sepetçilik ve hasır örme gibi bölgenin kültürünü yansıtan ve yaşatacak olan değerler korunup muhafaza edilmeli, bunun yanı sıra teşvik edilerek geliştirilmelidir.
- Karadeniz bölgesinin doğal iklim yapısı sebebiyle ve eko turizm etkinliklerine talebin artmasıyla botanik turizm de bölge için önemli bir potansiyel olarak değerlendirilebilir. Ancak botanik turizm rehberliğı belli düzeyde uzmanlık istemektedir. Bu nedenle, özellikle seyahat acentalarının ve rehberlerinin flora ile ilgili kendilerini özel olarak geliştirmeleri ve bu amaçla seyahat edenlerin beklentilerini tam olarak karşılamaları gerekmektedir.

Kaynak: www.kultur.gov.tr

- Resimde görüldüğü üzere, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hazırlanan Türkiye Turizm 2023 Stratejisi'nde bölge Yayla Koridor Yolu olarak gösterilmiştir. Bu potansiyel doğru tanıtım ile değerlendirilmeli, Karadeniz Bölgesi yayla koridor yolu göz önüne alınıp, kültürü, tarihi ve doğası bir bütün olarak değerlendirilmelidir.
- Karadeniz Bölgesi'nin deniz-kum-güneş turizmi olarak bilinen kitle turizmi özelliğinin zayıf olması, bölgenin kültür ve ekolojik turizm unsurlarını daha önemli hale getirmektedir. Bu nedenle Karadeniz Bölgesi'nin turizm gelirlerinden pay alabilmesi için önünde fırsat olarak bulunan bu alternatif turizm değerleri korunmalı ve sürdürülebilir turizm kapsamında ele alınmalıdır.

- Karadeniz Bölgesi'nde faaliyet gösteren turizm işletmelerinin sürdürülebilir işletmecilik uygulamalarını kullanıp kullanmadıkları araştırılmalı; işletme yöneticilerine ve çalışanlara söz konusu uygulamalar konusunda eğitim verilmelidir.
- Karadeniz Bölgesi'nde faaliyet gösteren turizm işletmelerinin, sürdürülebilir sertifika programlarına katılmaları teşvik edilmeli, işletmelere bu sertifikaları alabilmeleri için hangi adımları izlemeleri gerektiği konusunda eğitim verilmelidir.

KAYNAKÇA

Akay, B. ve Zengin, B. (2012). Ekoturizm kaynaklarının geliştirilmesi: Doğu Marmara bölgesi örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 14 (23), 115-122.

- Akpınar, E. ve Bulut, Y. (2010). Ülkemizde alternatif turizmin bir dalı olan ekoturizm çeşitlerinin bölgelere göre dağılımı ve uygulama alanları. III. *Ulusal Karadeniz Ormancılık Kongresi* 4, 20-22.
- Berber, Ş. (2003). Sosyal değişme katalizörü olarak turizm ve etkileri. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (9), 205-221.
- Berry, S., ve Ladkin, A. (1997). Sustainable tourism: A regional perspective. *Tourism Management*, 1(7), 433-440.
- Butler, J. (2008). The Compelling “Hard case” for “green” hotel development. *Cornell Hospitality Quarterly*, 49(3), 234-244.
- Bohdanowicz, P. (2005). European hoteliers' environmental attitudes: Greening the business. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 46, 188-204.
- Chan, E. S. W. (2008). Barriers to EMS in the hotel industry. *International Journal of Hospitality Management*, 27(2), 187-196.
- Chan, E. S. W., ve Wong, S. C. K. (2006). Motivations for ISO 14001 in the hotel industry. *Tourism Management*, 27(3), 481-492.
- DeFran, A. L. (1996). Go green: An environmental checklist for the lodging industry. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 37, 84-85.
- Dewhurst, H., ve Thomas, R. (2003). Encouraging sustainable business practices in a non-regulatory environment: A case study of small tourism firms in a UK national park. *Journal of Sustainable Tourism*, 11(5), 383-403.
- Energy Center of Wisconsin. (n.d.). *LED Exit Signs*. <http://www.ecw.org/prod/402-1.pdf> (Erişim tarihi 08.04.2008)
- Enz, C. A., ve Siguaw, J. A. (1999). Best hotel environmental practices. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 40, 72-77.
- Erdogan, N., ve Baris, E. (2007). Environmental protection programs and conservation practices of hotels in Ankara, Turkey. *Tourism Management*, 28, 604-616.
- Erdogan, N., ve Tosun, C. (2009). Environmental performance of tourism accommodations in the protected area: Case of Goreme Historical National Park. *International Journal of Hospitality Management*, 28(3), 406-414.

- Font, X. (2002). Environmental certification in tourism and hospitality: Progress, process and prospects. *Tourism Management*, 23(3), 197-205.
- Gilley, K. M., Worrell, D. L., ve El-Jelly, A. (2000). Corporate environmental initiatives and anticipated firm performance: The differential effects of process driven versus product driven green initiatives. *Journal of Management*, 26 (6), 199-216.
- Green Restaurant Association. (2008). <http://www.dinegreen.com/downloads/GRAsalespacket.pdf> (Erişim tarihi 17.04.2008)
- Gürbüz, A. (2002). Turizmin sosyal çevreye etkisi üzerine bir araştırma. *Teknoloji* 5, (1-2), 49-59.
- Hacıoğlu, N. ve Avcıkurt, C. (2008). Turistik ürün çeşitlendirmesi. Ankara: Nobel Yayınları.
- Han, H., Hsu, L. T. J., Lee, J. S., ve Sheu, C. (2011). Are lodging customers ready to go green? An examination of attitudes, demographics, and eco-friendly intentions. *International Journal of Hospitality Management*, 30, 345-355.
- Hart, W. (1993). The three Rs: Reduce, reuse, recycle. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 34(5), 18.
- ISO (International Organization for Standardization). (2012). *ISO 14000 essentials*. http://www.iso.org/iso/iso_catalogue/management_and_leadership_standards/environmental_management/iso_14000_essentials.htm (Erişim tarihi 12.02.2012)
- Jarvis, N., Weeden, C., ve Simcock, N. (2010). The benefits and challenges of sustainable tourism certification: A case study of the Green Tourism Business Scheme in the West of England. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 17, 83-93.
- Jones, P., Comfort, D., ve Hillier, D. (2004). A case study of local food and its routes to market in the UK. *British Food Journal*, 106(4), 328-335.
- Kang, K. H., Stein, L., Heo, C. Y., ve Lee, S. (2012). Consumers' willingness to pay for green initiatives of the hotel industry. *International Journal of Hospitality Management*, 31, 564-572.
- Kaypak, Ş. (2012). Ekolojik turizm ve sürdürülebilir kırsal kalkınma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 14 (22), 11-29.

- Khanna, M., ve Anton, W. R. (2002). What is driving corporate environmentalism: Opportunity of threat? *Corporate Environmentalism*, 9(4), 409-417.
- Küçükaslan, N. (2007). Özel İlgi Turizmi. Ankara: Ekin Yayınevi.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2012a). *Çevreye duyarlılık kampanyası hakkında genel bilgi*. <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/belge/1-77638/cevreye-duyarlilik-kampanyasi-hakkinda-genel-bilgi.html> (Erişim tarihi 17.02.2012)
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2012b). *Çevreye duyarlılık kampanyası neleri kapsamaktadır?* <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/belge/1-77589/cevreye-duyarlilik-kampanyasi-neleri-kapsamaktadir.html> (Erişim tarihi 17.02.2012)
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2012c). *Turizm tesisleri işlemleri*. <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/TR,9579/turizm-tesisleri-islemleri.html> (Erişim tarihi 18.12.2012)
- Louisiana Department of Environmental Quality. (2008). <http://www.deq.louisiana.gov/portal/tabid/2069/Default.aspx> (Erişim tarihi 23.04.2008)
- Lynes, J. K., ve Dredge, D. (2006). Going Green: Motivations for environmental commitment in the airline industry: A case study of Scandinavian Airlines. *Journal of Sustainable Tourism*, 14(2), 116-138.
- Lynes, J., ve Gibson, R. (1998). Voluntary corporate initiatives for environmental improvement. *Alternatives*, 24(2), 18-19.
- Mavi Bayrak Türkiye. (2012). *Genel bilgiler*. http://www.mavibayrak.org.tr/IcerikDetay/IcerikDetay.aspx?icerik_refno=10 (Erişim tarihi 17.02.2012)
- Mavi Bayrak Türkiye. (2013). *Genel bilgiler*. <http://www.mavibayrak.org.tr/> (Erişim tarihi 05.01.2013)
- Mensah, I. (2006). Environmental management practices among hotels in the greater Accra region. *International Journal of Hospitality Management*, 25, 414-431.
- Nielsen, B. (2004). *Dining Green: A guide to creating environmentally sustainable restaurants and kitchens*. (M. Oshman, ve R. Breier, Eds.) Green Restaurant Association.

- Ozaner, S., (2002). Ekoturizm Nedir? Ne Değildir? 2002 Dünya Ekoturizm Yılı'nın Amacı Nedir? *T. C. Turizm Bakanlığı, II. Turizm Şurası Bildirileri*, (II. Cilt), 319–323, Ankara.
- Öztürk, Y. ve Yazıcıoğlu, İ. (2002). Gelişmekte olan ülkeler için alternative turizm faaliyetleri üzerine teorik bir çalışma. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 183-195.
- Rahman, I., Reynolds, D., ve Svaren, S. (2011). How “green” are North American hotels? An exploration of low-cost adoption practices. *International Journal of Hospitality Management*. doi:10.1016/j.ijhm.2011.09.008
- Sanderson, E.W., Jaiteh, M., Levy, M.A., Redford, K.H., Wannebo, A.V., ve Woolmer, G., (2002). The human footprint and the last of the wild. *BioScience* 52(10), 891–904.
- Schubert, F., Kandampully, J., Solnet, D. ve Kralj, A. (2010). Exploring consumer perceptions of green restaurants in the US. *Tourism and Hospitality Research*, 10(4), 286-300.
- Shah, K., McHarry, J., ve Gardiner, R. (2002). *Sustainable tourism: Turning the tide*. United Nations Stakeholder Forum, Towards Earth Summit 2002. <http://www.earthsummit2002.org/es/issues/tourism/tourism.pdf> (Erişim tarihi 10.02.2012).
- Topalis, F., Kostic, M., ve Radakovic, Z. (2002). Advantages and disadvantages of the use of compact fluorescent lights with electronic control gear. *Lighting Reserach and Technology*, 34(4), 279-288.
- Tosun, C. (1998). Roots of unsustainable tourism development at the local level: The case of Urgup in Turkey. *Tourism Management*, 19(6), 595-610.
- Tosun, C. (2001). Challenges of sustainable tourism development in the developing world: The case of Turkey. *Tourism Management*, 22(3), 289-303.
- Trauer, B. (2006). Conceptualizing special interest tourism-frameworks for analysis. *Tourism Management* 27, 183-200.
- Tzschentke, D. A., Kirk, D., ve Lynch, P. A. (2008). Going green: Decisional factors in small hospitality operations. *International Journal of Hospitality Management*, 27, 126-133.

- Uluslan, Y. ve Batman, O. (2010). Alternatif turizm çeşitlerinin Konya turizmine etkisi üzerine bir araştırma. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 23, 243-260.
- United Nations Conference on Sustainable Development. (2012). The history of sustainable development in the United Nations. <http://www.uncsd2012.org/rio20/history.html> (Erişim tarihi 10.02.2012)
- US Green Building Council. (2012a). What LEED is. <http://www.usgbc.org/DisplayPage.aspx?CMSPageID=1988> (Erişim tarihi 15.02.2012)
- US Green Building Council. (2012b). *How to achieve certification*. <http://www.usgbc.org/DisplayPage.aspx?CMSPageID=1991> (Erişim tarihi 15.02.2012)
- Usta, Ö. (2009). Turizm (Genel ve Yapısal Yaklaşım). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ünlüöner, K., Tayfun, A. ve Kılıçlar, A. (2007). Turizm Ekonomisi. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Weinstein, J. (1994, April 1). The green restaurant: Design and Construction. *Restaurants and Institutions*, 35-62.
- World Commission on Environment and Development. (1987). Our common future. Oxford: Oxford University Press.
- World Tourism Organization. (2012a). “*Tourism Highlights 2012 Edition*”, http://dtx4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/docpdf/unwtohighlights12enhr_1.pdf (Erişim Tarihi 28.09.2012).
- World Tourism Organization. (2012b). *World tourism barometer*. Volume 10, Madrid, Spain. http://dtx4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/pdf/unwto_barom12_01_january_en_excerpt.pdf (Erişim tarihi 12.02.2012).
- World Tourism Organization. (2012c). *Sustainable development of tourism*. <http://sdt.unwto.org/en/content/about-us-5> (Erişim tarihi 12.02.2012).